

המחנת היהודית הנשכחת

בליל 8 בנובמבר 1942, השתלטו 400 סטודנטים יהודים על מוקדי שלטון וישי בבירת אלג'יריה, וסללו את דרכן של בעלות הברית לכיבוש העיר ללא קרב - הישג אדיר שלא זכה למקום הראוי לו בהיכל הזיכרון היהודי. עד עכשיו.

יאיר שלג

18 בנובמבר 2007

מה משותף למרדכי אנילביץ' ולז'וזה אבולקר? תשובה: שניהם עמדו בראש מחתרות יהודיות במלחמת העולם השנייה. אז איך זה שאחד מוכר לכל בוגרי מערכת החינוך הישראלית, וגם הונצח כמעט בכל עיר בישראל, והשני מוכר רק ליחידי סגולה?

אפשר להגביר עוד יותר את התמיהה, בציון העובדה שהמחנת שבראשה עמד אנילביץ', המחנת היהודית בגטו ורשה, ניהלה בלי ספק קרב גבורה הרואי, אבל כזה שכישלוננו היה ברור מראש ולא נועד אלא לספק כמה שורות של כבוד בספרי ההיסטוריה. ואילו המחנת שבראשה עמד אבולקר, שפעלה באלג'יריה, איפשרה את אחת התפניות המשמעותיות ביותר במהלך המלחמה - פלישת כוחות בעלות הברית לעיר אלג'יר; פלישה שמנעה את השתלטות גרמניה על צפון אפריקה; איפשרה את איגוף כוחותיו של הגנרל הגרמני ארווין רומל מאחור (הפלישה התקיימה שבועיים לאחר פתיחת הקרב המכריע של רומל מול הבריטים באל-עלמיין, ויצרה נגדו חזית כפולה), ותקעה טריז בין הגרמנים למשתפי הפעולה הצרפתים שלהם.

לפני כ-10 ימים, ב-8 בנובמבר, מלאו 65 שנה למבצע הפלישה לאלג'יר שכונה "מבצע לפיד", וזו אפוא הזדמנות ראויה להעלות על נס את סיפור המחנת.

ביוני 1940, כתשעה חודשים לאחר פרוץ מלחמת העולם, נכבשה צרפת על ידי הנאצים. הם שלטו ישירות בצפון המדינה, ובדרום המדינה הותירו את השלטון בידי משטר משתפי הפעולה של הגנרל פטן, שזכה לכינוי "משטר וישי", על שם העיר שממנה פעל. משטר וישי הוחל גם על אלג'יריה, שמאז 1830 סופחה לצרפת ונחשבה לחלק בלתי נפרד מצרפת. מי שסבלו במיוחד מהשינוי הזה היו יהודי אלג'יריה: לא רק שהאזרחות הצרפתית, שלה זכו ב-1870, נשללה מהם, אלא שהוחלו עליהם חלק מחוקי הגזע הנאציים, והדבר אף דירבן התפרצויות אנטישמיות, הן מצד התושבים המוסלמים והן מצד התושבים הצרפתים.

בתגובה לכך, יזמה קבוצת סטודנטים יהודים הקמת מחנת, שתגן על זכויות היהודים. הם התערבו להגנת יהודים שהותקפו באלימות; צברו נשק ועסקו בפעולות חבלה בשלטון הצרפתי; השחיתו סחורות בנמל שנועדו לחיילים גרמנים; הדביקו כרוזים נגד הגרמנים ומשתפי הפעולה אתם; וחילקו מכתבים בתיבות הדואר ובהם אזהרה כי "המחנת עומדת על המשמר". סיפור הכיסוי של המחנת היה התארגנות לאימוני ספורט במועדון כושר בבירה אלג'יר, ומשום כך כונתה המחנת בשם ג'ואו גרא - שמו של מאמן הספורט הלא-יהודי שנשכר על ידם, שלא היה מודע כלל לסיפור האמיתי שמאחורי פעילותו.

המפקד עדיין שותק

למרבה הצער, מבין חברי המחתרת כמעט לא נותרו כיום עדים חיים, בוודאי לא בישראל. דווקא המפקד, ז'וזה אבולקר, כיום בן 87, שלאחר המלחמה הפך לנוירולוג, חי עד היום בעיירה קטנה בדרום צרפת, אבל משום מה מסרב בתוקף לדבר על אירועי הימים ההם. ככל הידוע, הפעם היחידה שבה חרג משתיקתו היתה בנובמבר 1992, במלאת 50 שנה ל"מבצע לפיד", כשהסכים להתראיין לשבועון הצרפתי "נובל אובזרווטר". לא במקרה הוא בחר בשבועון הזה כבמה להפדת שתיקתו: העורך המיתולוגי של השבועון, ז'אן דניאל (שם משפחתו המקורי הוא בן-סעיד), היה בצעירותו אחד מחברי המחתרת.

אחד הפעילים הבולטים במחתרת היה פול סבאון. גם הוא כבר אינו בין החיים, אבל אחיו ואחותו הצעירים, אנרי סבאון ורות שחר, שמפאת גילם לא היו פעילים במחתרת, חיים כיום בישראל. סבאון: "כשהתחילה המחתרת הייתי ילד בן 12. בין ראשי המחתרת היו אבי ואחי, ומשפחת אבולקר. המחתרת התארגנה בעקבות אירועים אנטישמיים באלג'יר, והמטרה שלהם היתה אחת - להגן על חיי היהודים. הם התחילו לאמן צעירים באימוני הגנה עצמית ולרכז את הצעירים היהודים כדי שייאבקו למען האינטרסים שלהם."

כשהחלו האמריקאים, בפיקודו של הגנרל דווייט אייזנהאואר, לארגן את מבצע הפלישה לאלג'יריה, הם חיפשו שותפים מקומיים. זה לא היה פשוט, מכיוון שהמתיישבים הצרפתים באלג'יריה, שהתאפיינו בעצמם בנטייה ימנית ואנטישמית, אהדו את משטר וישי. האמריקאים איתרו לבסוף כמה קציני צבא צרפתים, שאהדו את וישי, אבל שנאו את גרמניה, והצליחו לשכנע אותם שסייעו לפלישה כדי למנוע השתלטות גרמנית ישירה על אלג'יריה. האמריקאים ושותפיהם הצרפתים היו זקוקים ל"חיילים", שיעשו בשבילם את העבודה השחורה. כך נולדה החבירה למחתרת היהודית.

הצעירים היהודים נאלצו להסכים לשיתוף פעולה עם אויביהם, קציני וישי, למען המטרה המשותפת - מניעת השתלטות הישירה של גרמניה על המדינה. בפגישות שנערכו בין אבולקר לצרפתים הוסכם במפורש שלאחר הפלישה יהיה כל צד רשאי ללכת לדרכו ואף להיאבק נגד שותפיו. היהודים היו במצב נחות כל כך שאפילו לא העזו לתבוע, כתנאי לשותפותם, את ביטול חוקי וישי המפלים.

התוכנית היתה מזהירה בפשטותה, אם כי בדיעבד נראית כלקוחה מסרט מתח. המחתרת ניצלה הוראת קבע שהונהגה בחוגי השלטון הצרפתי, שלפיה במצב חירום ישתלטו מיליציות של אזרחים תומכי וישי על מוקדי השליטה בעיר, כדי לשחרר את הצבא לתפקידו הביטחוני. וכך, בליל 8 בנובמבר 1942, הלילה שנקבע לפלישת הכוחות האמריקאיים, הופיעו במוקדי השלטון בעיר כ-400 חברי המחתרת היהודית, מחופשים למיליציות וישי ומתוגברים בכמה עשרות שותפים צרפתים, הכריזו על מצב חירום והשתלטו על מוקדי השלטון. הם גם דאגו להשתלט על מערכת הטלפון המרכזית של השלטון הצרפתי, כך שכל אחד מהקצינים והפקידים שהתקשר כדי לברר במה מדובר, קיבל "אישור" מנציגי המחתרת שאכן מדובר במצב חירום ויש למלא את פקודות המיליציה.

הצלחת התוכנית היתה מותנית בניצולה המהיר לכיבוש העיר, שהרי היה ברור שתוך

זמן קצר יבינו אנשי הצבא הצרפתי את האמת ויביסו ללא קושי את המחתרת הקטנה. רק בדיעבד התברר עד כמה היתה פעילות המחתרת חשובה: בשל מחסור בכוח אדם, הכוחות האמריקאים נחתו באלג'יר בהיקף חסר מאוד; גם סירות הנחיתה שברשותם היו בחלקן הגדול פגומות ולא הצליחו למלא את יעדן. אילו ניסו לפלוש בלי הסיוע המקומי, היו בוודאי נוחלים תבוסה. השתלטות 24 השעות של המחתרת היהודית על מוקדי השליטה בעיר איפשרה לכוח של 2,500 לוחמים אמריקאים בלבד להשתלט על הבירה ללא קרב.

זה לא מנע מהם לבגוד מיידית בשותפים היהודים. הם הותירו את אנשי וישי כאחראים על השליטה במדינה, ואלה יצאו דווקא לפגוע ביהודים. לא רק שכל חוקי האפליה האנטישמית נותרו על כנם, אלא שכמה מאנשי המחתרת, בהם אביו של המפקד אנרי אבולקר, אף הושמו בכלא. הם שוחררו רק לאחר לחץ מתמשך, ואילו האזרחות הצרפתית הוחזרה ליהודים רק כעבור שנה, באוקטובר 1943.

לא מספיק ציונים

עדיין נותרה השאלה מדוע נעדרה כל הפרשה הזאת מתרבות הזיכרון הישראלית. חשוב להדגיש: אפשר להבין מדוע יזכה הסיפור הזה לפחות תשומת לב ממרד גטו ורשה. אחרי הכל, המרד הוא אולי הביא פחות תוצאות, אבל היה יותר דרמטי - מרד בלבן של שלטון הכיבוש הנאצי, לקראת סיום השמדתו של הגטו הגדול ביותר. אבל מדוע בכלל לא הוזכרה פרשת המחטרת באלג'יריה במערכת החינוך וההנצחה בישראל?

התשובה המדהימה היא שהמסד הישראלי לא תפש כלל את פעילות אבולקאר ואנשיו כ"מחטרת יהודית". לא מדובר רק במסד הפוליטי. שני החוקרים האקדמאים הבולטים של יהדות צפון אפריקה, פרופ' מיכאל אביטבול וד"ר חיים סעדון (הראשון נולד במרוקו, והשני נולד בארץ להורים שעלו מתוניסיה), קבעו במפורש, בכל התייחסויותיהם לפרשה, שמדובר במחטרת צרפתית. הסיבות: המחטרת צמחה מחוץ למוסדות הקהילה ואנשיה לא היו פעילים בקהילה לפני המלחמה; המחטרת קמה לשם מטרה כללית - הצלת אלג'יריה משליטה גרמנית - ולא לשם "מטרה יהודית"; היהודים לא התנו את השתתפותם בביטול החקיקה האנטי-יהודית, ולדעתם, חברי המחטרת גם נעדרו "תודעה יהודית".

כך למשל אומר סעדון ל"הארץ": "אף אחד מחברי המחטרת המוכרים לנו לא המשיך אחר כך בפעילות ציונית. כל מה שעניין אותם היה השבת אזרחותם הצרפתית. בפעילות שלהם גם אין שום סממן יהודי. הם ערכו אימוני הגנה עצמית ואימונים צבאיים, בלי שום פעילות רעיונית יהודית. גם הפיקוד על המחטרת בזמן הפלישה היה צרפתי. נכון ש-90% מחברי המחטרת היו יהודים, ולכן הם מהווים פרק בהיסטוריה היהודית, אבל לא 'מחטרת יהודית'".

במאמר שהתפרסם לפני כשלוש שנים בכתב העת "תיאוריה וביקורת" תוקפים המחברים, יוסי קסנר וישראל רונן (הראשון דוקטורנט להיסטוריה והשני היסטוריון ועורך באוניברסיטה הפתוחה), בחריפות את תפישות אביטבול וסעדון. לטענתם, העובדה שמדובר במחטרת שכמעט כל חבריה יהודים (במקור כל חבריה היו יהודים. רק לצורך "מבצע לפיד" הצטרפו אליה כמה צרפתים והיא הועמדה תחת פיקוד צרפתי) צריכה להספיק להגדרתה כמחטרת יהודית, בלי שום קריטריון נוסף.

יתר על כן: לטענתם, עצם הדקדוק ברמת "האוקטן הציוני" של אנשי המחטרת מפלה אותם לעומת מחטרות יהודיות ופרטיזנים יהודים במזרח אירופה, שגם הם לא תמיד היו ציונים ולעתים קרובות פעלו במשותף עם גורמים לא-יהודים. קסנר ורונן טוענים אפוא שהסיבה האמיתית לדחיקת המחטרת האלג'ירית מהזיכרון הישראלי שונה לגמרי. לדעתם, המסד הישראלי בעשורים הראשונים למדינה הניח שרק תנועות ציוניות וסוציאליסטיות יכלו בכלל להפיק מקרבן התנגדות לגרמנים, ולכן הדחיק את פעילותם של כל הגורמים האחרים; לפי גירסה זו, חוקרים כמו אביטבול וסעדון, דווקא מתוך רצון לשלב את סיפור יהדות צפון אפריקה בסיפור הציוני, "נכנעו" לקריטריונים שלו והדחיקו בעצמם את מי שלא עמדו בקריטריונים.

ד"ר יוסף שרביט, חוקר יהדות אלג'יריה מאוניברסיטת בר-אילן, רואה סיבה אחרת להדחתו של סיפור המחטרת: "זה קשור לבעיה שיש למסד הישראלי עם כל סיפורה של יהדות אלג'יריה, בעיקר עם העובדה שלאחר הנסיגה הצרפתית וקבלת העצמאות ב-1962, 89% מהקהילה היגרו לצרפת, ורק 11% הגיעו לישראל. זו הקהילה היחידה שנערך לה 'משפט ציבורי' על כך ב-1963, בשעה שאף אחד לא חשב מעולם לערוך 'משפט' כזה ליהדות ארה"ב. הסיבה היא שקהילת אלג'יריה נתפשה כמו עוד קהילה מסכנה של ארצות האיסלאם, ולכן לא הבינו מדוע לא עלתה לארץ. אבל אם היו תופשים אותה, כפי שראוי, כקהילה שחיה במדינה מערבית והיתה חלק בלתי נפרד מצרפת, היינו רואים ששיעור העלייה מקרבה הוא דווקא הגבוה ביותר מבין כל ארצות המערב".

גם אם אביטבול וסעדון עומדים על דעתם שמדובר במחטרת צרפתית, ולמרות שמעמדם האקדמי עולה בהרבה על זה של מבקריהם, עולם ההנצחה הישראלי כבר החל בשנים האחרונות לשנות את יחסו למחטרת הזאת. המוזיאון החדש ביד ושם כבר כולל התייחסות לפעילותה של המחטרת כחלק מפעילות ההתנגדות היהודית בתקופת השואה, וכך נוהג גם המוזיאון באתר השריון בלטרון, המוקדש להנצחת הגבורה היהודית במלחמת העולם השנייה. עכשיו מעניין כיצד תכריע בסוגייה מערכת החינוך הישראלית.